

„MEGSZÜLETTEM, ELVEGYŰLTEM, KIVÁLTAM...”
(A népi tehetségmentés történetéhez)

A „kiválás” útjának megtalálása, további egyengetése vissza-vissza térő társadalmi, pedagógiai probléma és vitakérdés. A spontán kiválás esetlegességét, kínos nehézségeit, megrekedési veszélyeit hogyan lehet tudatos cselekvéssel elkerülni, ellensúlyozni és egyáltalán szükség van-e erre? A megközelítés természetesen mindig függ a történelmi-társadalmi háttértől. A két világáború közötti Magyarországon az 1930-as 1940-es évek fordulóján zajlott le az a vita, amely először váltotta ki széles – elsősorban értelmiségi – körök érdeklődését e témakörben. A kérdést, mint addig néhány más témát is, az agilis Zilahy Lajos exponálta, amikor 1939 novemberében egy előadásában, majd a rádióban és a sajtóban is előhozta a *kitűnők iskolája* gondolatát. A közvetlen történelmi háttér volt az oka, hogy sokkal inkább társadalmi-politikai jellegű vita kerekedett a kérdés körül, mintsem pedagógiai. A két évtized egyik állandó társadalmi problémája, a „középosztály” állapotának és szerepének felfogásáról vallott nézetek, változásaikkal együtt tömör sűrűséggel láttak ekkoriban napvilágot.¹ A tényleges fejlemények és azok illúziókkal teli átélése a történelmi középosztály vezetőszerpe megerősödésének hitét tápálták. De eleget tud-e tenni e szerepnek a középosztály? Mindenképpen tanácsos megerősíteni! A már elfogadott két zsidótörvény után, a faji kérdés veszedelmes csapdáját el nem kerülő módon más idegenektől - elsősorban a németektől - való megtisztítás igénye is jelentkezett. („Törzsökös magyarok”, „mélymagyarok” stb.) A minőség követelménye tehát egyrészt a tehetségek kiválasztása, másrészt a faji megerősödés, megtisztulás oldaláról mutatkozott meg. Zilahy - bár kimondottan a középosztály felfrissítése érdekében ált elő ötletével - természetesen az első tényezőre gondolt főleg, amikor meglehetősen praktikus javaslatát megfogalmazta: ki kell választani évente 40 kitűnő tehetségű gyermeket. Iskoláztatni, majd jogásszá kell képezni őket az eddigieken túlmutató feltételek és követelmények mellett. Ez nagyot lendíthetne az ország irányításán, sőt a magyarság dunamenti szerepének betöltésén is. Elmondta Zilahy, hogy tervének kimunkálásában, egyéb nemzetközi példák mellett elsősorban az amerikai School for Leadership és a német Führer-Schule mintáját

¹ Lásd: JUHÁSZ GYULA: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Bp. 1983. 7–67.

használta fel. Nyomatékosan és ismételtelen kijelentette azonban, hogy szabad utat kell biztosítani a népi származású tehetségek kiválogatása, érvényesülése számára is. Ez volt igazán az új mozzanat Magyarországon (pl. a tiszteletreméltó Klebelsberg-féle kultúrpolitikához képest is.) Nem véletlen tehát, hogy a sajtóban (Kelet Népe, Híd, Magyar Szemle, Nevelésügyi Szemle, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Magyar Nemzet, Szabad Szó stb.) lezajló és hosszán elhúzódó eszmecsere is főleg e mozzanat körül bontakozott ki, már csak azért is mert Móricz Zsigmond és a népi írók teljes mellszélességgel vetették be magukat a vitába.

A tehetséges népfiai taníttatásának voltak bizonyos hagyományai Magyarországon. A legszebb példa talán éppen a legrégebbi: Bethlen Gábor fejedelem alapítványa 1622-ben negyven jobbágy gyerek számára, hogy azok kiművelődhessenek Erdély hasznára a Gyulafehérvári illetve a Nagynyedői kollégiumokban. Noha a katolikus egyház is szívesen emelt be egy-egy kiváló képességű jobbágy illetve parasztfiút akár a magas klérusba is, kétségtelen, hogy inkább a reformátusok fordítottak erre nagyobb gondot. Elérkezett az az idő is végül, amikor a paraszti sorból való kitörés szándéka „világi” módon készített erőfeszítésre családokat, személyeket. Mindez azonban szórványos, a ritka kivételek sorába tartozó eredményeket hozott, azzal a gyakran előálló fejleménnyel, hogy a kiváltakat magukba olvastották a felsőbb rétegek, és a küldő néppel megszakadt érdemi és közvetlen közösségük. A sokféle - anyagi és szemléletbeli - ok között ott van az is, melyről Móricz Zsigmond híres elbeszélése, a Stipendium szól. Az okos parasztyereket továbbtaníttatni szándékozó, jószándékú tanító elé kemény feltételeket támaszt az öreg paraszt, a gyermeket felnevelő nagyapa:

„- Állítson nekem a tekintetes úr, mán az urak, helyette egy másik kiskocsist. Osztán, amíg odalesz a gyerek, addig mindig egy olyan korút helyette, amék az ü dolgát el tudja végezni.

A tanító elcsüggedt. - Azt nem lehet öregem.

- Másképp pedig nincs vásár... Az urak elveszik a pénzünket, a földünket, még a levegőt is, most meg már a gyerekünk javát is?...Mer maguknak se kell, aki nem jó. Maguk is csak a legjavát szedik ki... Hát ha szaporítani akarják az úri rendet, fizessék meg...

És a tanító ezzel a kristálytisza okoskodással nem tudott megbirkózni.”

(A jobbágyi köteléket elkerülő, szabad paraszti vidékeken mintha kevésbé idegenkedtek volna a gyermekek taníttatásától. A székelyeknél Benedek Elektől Tamási Áronig számos példát tudunk arra, hogy szívesen küldtek földműves gyerekeket gimnáziumba. A már értelmiségivé vált rokonnak szinte kötelessége volt támogatni a család később feltörekvő tagjait. A jászokun Hármas Kerületben is megbecsülték, támogatták és „használták” a paraszti sorban lévők is a székvárosok viszonylag korán működni kezdő középiskoláit. A jászapáti gimnázium felállítását kérelmező 200 szépszál jászból álló küldöttségben sem csupán úri rendben lévők kerülköztek.)

A novellában jellemzett szemlélet egyébként annak megjelenését (1933) követő időben gyorsan olvadozni kezdett az érintett társadalmi csoportokban az 1929/33-as gazdasági válság következményeként is újra élénkülő, kiutat és reformokat kereső társadalmi-politikai mozgalmak hatására..Témánk szempontjából igen fontos, hogy közvetlen előzményként Sárospatakon 1935-től szervezeten és módszeresen folyt a vonzaskörzet szegény református gyermekeinek körében a tehetségek felkutatása, kiválogatása és beiskolázása. Harsányi István tanár úr korabeli buzgólkodásai és későbbi beszámolóí ismertté tették e nemes kezdeményezést, igazából azonban a hódmezővásárhelyi Tanyasi Kollégium esete híresült el. A nagyhatárú alföldi város tanyai tanítóinak 1938 január 25-én tartott értekezletén Szénási Gyula felsőkopáncsi tanító mondotta a vadrepce színű, a kevés ruha és élelem, a sok testvér és sok munka között is felbukkanó tehetségekről: „Aranyak a sárban. Milyen jó lenne olyat tenni értük, hogy ne vesszenek el a sártengerben! Közös összefogással taníttatni, nevelni őket, felsegíteni őket annyira, hogy valamikor beleszólhassanak a magyar élet vezetésébe. Olyan nevelési és képzési formát választani, hogy soha ne tagadják meg szüleiket, testvéreiket.”² Helytálló a szokványos fordulat: az elvetett mag termékeny talajra talált. Példás társadalmi összefogás révén gyorsan létrejött a kollégium. 1945-ig 17-re szaporodott fel lakóinak száma. Nem a létszám indokolja tehát nevezetessé válását, hanem a közismert tény, hogy Németh László 1941-ben a kollégiumnak ajándékozta Cseresnyés c. színművének szerzői jövedelmét, mire a kollégium felvette a Cseresnyés nevet és így vált magyar kultúrhistoriai nevezetességgé. Közben zajlott az elhúzódo vita a Zilahy megbojditotta kérdésben, méghozzá mindinkább a népi tehetségek mentése körül. Széles, nemcsak a népi írókat magábfoglaló kör véleményét sommázta karakterisztikusan Németh László: „Miért nem csinálunk numerus clausust a magyar nép javára? Mindenki egyetért abban, hogy a magyar társadalom legnagyobb baja: nincs népről tudó középosztálya... De, ha ennyire egy értelmén vagyunk, miért nem segítünk rajta. Mondja ki a törvény, hogy középfokú iskoláinkban a helyek 60 %-át magyar paraszt és munkásgyerekekkel kell betölteni.”³ Németh és a hasonló gondolkozásúak nyilván tudták, hogy ilyenféle célkitűzést a realitások felé terelni csak rendszerváltozás után lehetséges. Fontosnak tartották azonban a részeredményeket is, ezt éppen Németh László példázza a vásárhelyi tanyai kollégium támogatásával. A népiek figyelme egyébként egyre inkább a népfőiskolák gondolata és gyakorlata felé fordult. (E korabeli mozgalom születésének körülményei és eredményei is megérdemelnék a rövid felidézést, ámerre most nincs helyünk.)

² Idézi PAPP ZOLTÁN: A vásárhelyi pusztától a Cseresnyés kollégiumig c. munkája (kézirat). A hivatkozott forrásokon kívül támaszkodhattam még MICHELLER MAGDOLNA idevágó írásaira, közzétett szóbeli közléseire, adataira.

³ JUHÁSZ GYULA i. m. 54.

Maga Zilahy Lajos tovább folytatta a hírverést a kitűnőek iskolája körül. Pályázatot írt ki pl. az Eötvös kollégisták számára. A pályázóknak három tételt kellett megoldaniuk: 1. Hogyan kell a válogatási rendszert úgy kialakítani, hogy a legalsóbb néposztály gyerekei is szabad utat kapjanak. 2. Hogyan lehet úgy válogatni, hogy lehetőleg a törzsökös magyarok közül kerüljenek ki a jelöltek. 3. A vezetésre alkalmas férfiaknál a szaktudáson kívül milyen szemléleti és egyéb tulajdonságokat kell még figyelembe venni és hogyan. A pályázat sikeresen lezajlott, Zilahy lapja a Híd az 1940 decemberi számában közölte az eredményt. Az ügy további fejleményeit is figyelembe véve inkább a kérdések az érdekesek, mint az összehozott válaszok. Egyébként a díjazottak között volt Nagy Péter és Julow Viktor, a két későbbi, neves irodalomtörténész is.⁴

Úgy látszott, ha lassan is, halad a dolog. A legfontosabb, az anyagi feltétel is megoldódni látszott. Horthy Miklós kormányzóvá választása 20. évfordulója tiszteletére a Nemzeti Bank, a Gyosz és a TÉBE 1 millió pengős felajánlást tett. Ebből az összegből – nem tudni persze, hogy kinek, de joggal feltételezhető, hogy magának Teleki Pál miniszterelnöknek a sugalmazására – alapítványt hoztak létre a tehetségmentés- és képzés céljaira. Hamár meg volt ez a kis pénz (n.b. az összeg számottevő!) a kultuszminisztérium kezelésében, az állam persze nem engedte át felhasználását mégoly tisztelereméltónak látszó vállalkozás számára sem, mint amilyenek Zilahyé mutatkozott. Maga vette kezébe az ügyet, és 1941-ben (egyelőre még meg nem állapított időpontban) megjelent a jó magyar bürokrácia szokásos bikkfanyelvén fogalmazott VKM rendelet: „A földműves szülők gyermekei, általában a vidék szegény néprétegéből származó fiúk, igen kis hányadban iratkozhatnak be a gimnáziumba, aminek oka kétségtelenül elsősorban e néprétegek anyagi erejének hiányában rejlik. Ez a jelenség az értelmiségi osztály helyes kiegészülése tekintetében kedvezőtlen következményekkel jár, mert az egészséges kiválasztódást a kiválogatási alap jelentékeny beszűkülése károsan befolyásolja. A helyzet orvoslása céljából elhatároztam, hogy e társadalmi réteg legtehetségesebb és legkiválóbb fiainak iskoláztatását ... kedvezményes, illetőleg ingyenes ellátás biztosításával előmozdítom.”⁵ Szombatfalvy György miniszteri főtanácsos értelmezte és magyarázta a célt: „A Horthy Miklós nevelési segélyből iskoláztatott tehetséges, falusi szegénysorsú gimnazisták egykor a magyar értelmiség színe-javához fognak tartozni, a legértékesebb társadalmi rétegeinket fogják kiegészíteni és gazdagítani...” Küldetésük, „hogy szakadékot hidaljanak át, hogy tájékozott és hivatott szószólói legyenek a szegénységben, sokszor nagy nyomorban sínylődő magyarságnak.”⁶

⁴ Híd, 1940. december

⁵ Nevelésügyi Szemle, 1942. 7–8. sz. 158.

⁶ Néptanítók Lapja, 1941. 23. sz.

Szombatfalvy is hangoztatja, hogy nem szeretnék elszakítani a kiválasztott gyermekeket társadalmi rétegüktől, ám mint a fenti idézetből is kiténik, szerepük megítélése különbözik Szénási Gyula vásárhely-felsőkopáncsi tanító úr elképzeléseitől, nem is beszélve a népi írók felfogásáról. Szombatfalvy egyébként fáradságot nem kímélve, tiszteletreméltó buzgalommal szolgálta a tehetségmentés ügyét. Megtette azt, hogy inkognitóban megjelent a jászapáti internátusban és megpróbálta kifaggatni tehetségvizsgás elsős gimnazistákat (a 8 osztályos gimn. elsőseiről van szó!) életükről, gondjaikról-bajaikról. (Más kérdés, hogy a háborús pszihózis hatása alatt az egyébként is élénk fantáziájú kiskamaszok kémnek vélték és meg is próbálták „leleplezni”). Az anekdotikus eset persze csak azután játszódhatott le, miután megszületett és megvalósult a döntés: még az 1941/42-es tanévben a mohácsi és a jászapáti gimnáziumban kísérletképpen meg kell kezdeni a falusi tehetséges gyermekek kiválogatását és tanítását. A tanévkezdéshez képest némi késéssel ugyan, de lezajlottak a „versenyvizsgák”, és a két iskolában összesen negyvenegynehány fővel megindult a kiválogatott fiúk tanítása.⁷ A terv az volt, hogy a következő tanévtől kezdődően évente 600 tanuló vesznek fel az ország mintegy hetven vidéki gimnáziumába. 1942. májusában lebonyolították a következő válogató vizsgákat. Az addigi tapasztalatok és komoly elméleti előtanulmányok alapján történt ez meg. Még a vadonat új, ám gyorsan európai hírűvé vált Szondi-tesztet is fontolóra vették, de végül nem alkalmazták. Leginkább az előző évben is használt sárospataki módszert követték. Írásbeli selejtező után (fogalmazás, gondolkodtató számtanpéldák megoldása), a gimnázium székhelyére egybehívott jelöltek két napon át tartó írásbeli és szóbeli, igen alapos tudás és képességmérő vizsgáztatása zajlott le. Mindez igen szigorú rostát jelentett. Jászapátiban pl. az első fordulóban induló, a tanítók által már eleve válogatott több mint 100 gyerekből, végül 10-et vettek fel.

(A változatos tesztelés egyik feladatát szintén az anekdóta őrizte meg. Egy-egy közmondásra kellett hasonló mondandójú bölcsességet kitalálni. Az egyik fiúra a

⁷ BOGNÁR JÓZSEF, a jászapáti gimnázium tanára érdekes és jellemző adatokat közölt cikkében (*Ugar*, 1942. június 15.) az első évfolyam jászapáti tagjairól: „A 23 közül 14-nek a szülei néhány 100 P-t érő, de saját kis házukban laknak. ... A 23 család összesen 25 szobában lakik, s a 25 szoba közül mindössze 4 padlós. Ha leszámítom azokat a családtagokat, akik már kikerültek a szülői házból, még mindig 118-as számot kapok, 118-an laknak 25 szobában, tehát majdnem 5 személy esik egy szobára. ... A szülők foglalkozása így oszlik meg: napszámos, gazdasági cseléd: 9, kisbirtokos: 3, haszonbérlető kertész: 2, kisiparos: 4, gyárimunkás (sajt-, ládagyári): 2, postai, ill. községi kézbesítő: 2, csatornaőr: 1. A szülők közül 2 havifizetéses, havi jövedelmük 70–70 p volt 1941. szeptemberében.” Tanulmányi eredményükről (a félévi bizonyítvány alapján): átlaguk 1,25 (A négy fokozatú osztályozásban az 1-es a legjobb!) „Huszonhármuk közül 13 kitűnő és jelesrendű, vagyis 56,6%, 71 osztálytársuk közül csak 5, azaz mindössze 7 %. A 15 kitűnő rendűből 10 közülük került ki.” És végül egy levélrészlet, amely joggal meghökkenhette Bognár tanár urat. „Itt nagyon sokat kell játszani” – írta szüleinek az egyik nebuló. Ezek a 10–12 éves fiúk otthon ugyanis túnyomó többségükben már rendszeres munkára voltak fogva.

következő közmondás jutott: Nem mind arany, ami fénylik. Némi homlokráncolás után megszületett a megoldás: Nem mind okos, aki szemüveges. A szemben ülő tanári „zsúri” négy tagja közül három történetesen szemüveget viselt.) A vizsga a következő évben is megtörtént még egyszer és utoljára. A források hézagossága miatt nehéz megállapítani, hogy összesen hány falusi szegény gyermek került illyódon gimnáziumba, de bizonyára többszázan voltak.

Mindezek persze a Zilahy féle elképzelés megrekedését is magával hozta, hiszen ki is mondták: nincs immár szükség a kitűnőek iskolájára, azt az állam megoldotta. Zilahy azonban nem adta fel kedvenc tervét. 1942 tavaszától foglalkoztatni kezdte a gondolat: jövedelmeit, vagyonát, benne azt a már ekkor is történelmi nevezetességű Áfonya-úti villát, amelyben lezajlott Gömbös miniszterelnök találkozója az Új Szellemi Front népi íróival, e célra fordítja. Ám akkor amikor a német csapatok már Sztálingrád körül jártak, és sajna a második magyar hadsereg is a Don-menti állásokban várakozott már, egy elszánt szovjet légikötélék, inkább demonstratív mint katonai céllal berepült Magyarország fölé, és 1942. szeptember 4.-ről 5.-re virradó éjszaka Budára ledobott néhány bombát. Az egyik Zilahy szép célra kiszemelt villáját döntötte romba. Az író a Híd 1942 szeptember 15. különszámában az Ami a romok alatt és ami a romok fölött van c. írásában a nagy nyilvánosság előtt csaknem teljes vagyonát, a romos, ám 2000 négyszögölnyi telken lévő villát, művei külföldi kiadásainak honoráriumait, a Pegazus kiadó vállalatot, a Híd c. folyóiratot, műveinek filmjogát, a családi ékszereket felajánlotta a kincstárnak, hogy azt a magyar ifjúság nevelésére fordítsa azon elvek alapján, melyek a kitűnőek iskolájáról folytatott vita során körvonalazódtak. Az ügy azonban mégsem haladt tovább, míg végül a felgyorsult történelem elszárgult fölötté.

Az 1930-as évtized második és az 1940-es évek első felében lényeges változások következtek be a népi származású gyerekek továbbtanulása terén és ezzel együtt a tehetséggondozás tekintetében is. Mint láthattuk több ok hatott egymásra. Értelmiségiek, mindenekelőtt a népi írók legjobbjainak törekvései, az uralkodó elit magamentő reflexei, a hatalom rádöbbenései párosultak a szegény néprétegek fel- és kitörő törekvéseivel, és együttesen feszegetni, tágítani kezdték a zárt társadalom falán mutatkozó repedéseket. A történelmi igazságosságnak és a történelmi szükségnek tettek ezzel szolgálatot. Az eredményre következtethetünk abból, hogy a NÉKOSZ mintegy 10000 taggal dicsekedhetett, akiknek kb. 3/4 része paraszt és munkás származású volt. (Persze a népi kollégiumokon kívül is tanultak még hasonló származású diákok!) E fiatalok – egy-két száz fő kivételével – a jelzett évtizedben közép és főisklákba jutott fiatalok közül kerültek ki.⁸ Nem jelentett ez még minőségi áttörést, de lényeges elmozdulást mutatott ahhoz a képhez viszonyítva, amelyet Földes Ferenc az 1930-as népszámlálás adatai alapján felvázolt.⁹

⁸ SERFÓZÓ LAJOS: Néhány gondolat két NEKOSZ könyvről és a NEKOSZ-ról. Tiszatáj, 1978. 5. sz.

⁹ FÖLDES FERENC: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp. 1941.

„I came into being, mingled with the crowd,
separated from them”
(To the history of the peasant talent rescue)

In the 1930s it was a regular debate how could the historical middle class in Hungary fill its – mostly supposed – leadership in better way. In 1939 Lajos Zilahy the famous writer came forward with the idea of the „school of eminent”. It was an important part of his plan that the selection should be expanded for the search of talented people with peasant origin in the first place. The idea caused a great stir among the writers and other intellectuals. But the realization met with financial difficulties though for the sake of the cause Mr Zilahy offered his whole property.

The banks and the organizations of manufacturers made a million pengő offer in honour of the 20th anniversary of the election of Governor Horthy. This foundation made possible that the activity of talent rescue could be started up. In the autumn of 1941 as an experiment the selecting exams took place in Mohács and Jászapáti and in the two grammar schools about 40-45 boys began their studies. According to this plan 600 children could get into the grammar schools of the country in this way every year. For another two years „competitive examinations” were held but the great historical changes overstepped the attempt.

Still the discussions and trials contributed to the relaxation of inflexibility between the two world wars in the closed Hungarian society.